

A legnagyobb költő a legnagyobb magyarról

Széchenyi István születésének 225.,
Arany János születésének 200. évfordulójára

Arany János: Széchenyi emlékezete

A vers¹

1

Egy szó nyilallott a hazán keresztül,
Egy röpke szóban annyi fájdalom;
Éreztük, amint e föld szíve rezdül
És átvonaglik róna, völgy, halom.
Az első hír, midőn a szót kimondta,
Önnön hangjától visszadöbbene;
Az első rémület kétségbe vonta:
Van-é még a magyarnak istene.

2

Emlékezünk: remény ünnepe volt az,
Mely minket a kétségbe buktatott:
Gyászról, halálról, szív-lesújtva szólt az,
Napján az Úrnak, ki feltámadott.
Már a természet is, hullván bilincse,
A hosszu, téli fásult dermedés,
Készíté új virágit, hogy behintse
Nagy ünneped, dicső Fölebredés!

3

Immár az ég - ah, oly hideg korábban!
Írántunk hő mosolyra engede;
A négy folyó és három bérc honában
Kilebbent a tavasz lehellete;
S melynek halálos - úgy tetszék - elasztá,
Éltre pezsdült a kór sivatag;
Lassú folyót önérzelem dagasztá,
Büszkén rohant le a szilaj patak.

4

S fölzenge távol a menny boltos alja,
Gyümölcshezó év biztató jele,
Hallott korán megdördülő morajja -
Midőn egyszerre villám sújta le.
Széchenyi meghalt - Oh, mind, mind csalékony:
Te víg tavasz-nap! ujjongó mezők!...
Széchenyi meghalt - S e nagy omladékon:
Élünk-e hát mi? búsan kérdezők.

5

Mert élni hogyha nem fájulva tengés,
Olcsó időnek hasztalan soka;
De vérben, érben a vidám kerengés,
Mely szebb jövőndő biztos záloga;
Ha célra küzdvén, nagy, nemes, dicsőre,
Így összehat kezünk, szívünk, agyunk,
Vezérszó: ildom, a zászlón: előre! -
Ő az, ki által lettünk és vagyunk.

6

Megrontva bünöd és a régi átok,
Beteg valál, s nem érzéd, oh magyar;
Nép, a hazában nem volt már hazátok:
Sírt még hogy adna, állt az ős ugar.
S mint lepke a fényt elkábulva issza,
Úgy lőn nekünk a romlás - élvezet;
Egy-két kebel fáj még a multba vissza:
Nem volt remény már, csak emlékezet.

¹ Forrás: <http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/vs185305.htm>.

7

De, mely a népek álmait virasztja,
 Elhagyni a szelíd ég nem kívánt;
 Széchenyit küldé végtelen malasztja
 E holttetembe érző szív gyanánt,
 Hogy lenne élet-ösztön a halónak,
 Bénult idegre zsongító hatás,
 Reménye a remény nélkül valónak:
 Önérzet, öntudat, feltámadás.

8

Midőn magát ez nem tudá szeretni,
 Ő megszerette pusztuló fáját.
 Oh, nemzetem, ha fognád elfeledni,
 Hogyan viselte súlyos nyavalyád?
 És mennyi harcot küzde önmagával?
 Hány izgatott, álmatlan éjjelen?
 Míg bátorító Macbeth-jóslatával
 Kimondá: „a magyar lesz” - hogy legyen!

9

Bizton, ezer bajunk közt, megtalálta
 Azt, ami fő, s mindent befoglaló:
 „Elvész az én népem, elvész - kiálta -
 Mivelhog tudomány nélkül való.”
 S míg kétle a bölcs, hátrált a tevékeny,
 Bújt az önérdék, fitymált a negéd:
 Ő megjelenve, mint új fény az égen,
 Felgyújtá az oltár szövétnekét.

10

És ég az oltár. Ím, körébe gyültünk,
 Szétszórt bolyongók a vész idején.
 Már is tűzénél szent lángra hevültünk,
 Fénye világol sorsunk ösvenyén.
 Oh, rakjuk e tüzet, hogy estve nála
 Enyhet találjon áldó magzatunk!
 Ez lesz a méltó, a valódi hála
 Mit a nagy Jóltevőnek adhatunk.

11

De hogy' kövesse nyomdokát az ének?
 Némuljon el, lant, gyöngé szózatod.
 Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!
 Klió, te készítsd legdicsőbb lapod!
 Évezredek során mit összejegyzél
 Honfi-erény magasztos érdemét,
 Arany betűkkel ércetáblába metszél:
 Abból alkosd Széchenyi jellemét.

12

Ird azt, ki a pusztán népét vezérli;
 Ki kürtöl, és lerogy a régi fal;
 Tarquin előtt ki arcát megcseréli;
 Fülepet ostoroz lángajkival;
 Ki győzni Athént csellel is szorítja;
 Kit bős csoport elítél, mert igaz;
 Ki Róma buktán keblét felhasítja -
 Elég... a példa fáj: Széchenyi az!

13

Ő szól: s mely szinte már kövé meredten
 Csak hátra néze, mint Lóth asszonya,
 A nemzet él, a nemzet összeretten,
 Átfut szíven a nemlélet iszonya;
 Szól újra: és ím lélek ül a szemben;
 Rózsát az arcra élet színe fest;
 Harmadszor is szól: s büszke gerjelemben
 Munkálni, hatni, küzdeni vágy a test.

14

Hitel, Világ és Stádium! ti, három -
 Nem kézzel írt könyv, mely bölcsel, tanít,
 De a lét és nemlélet közti határon
 Egekbe nyúló hármasszögű piramid!
 Ám, hadd üvöltsön a Számum viharja,
 Dőljön nyugatról a sívár homok:
 A bújdosók előtt el nem takarja,
 Melyet ti megjelöltök, a nyomot.

15

S lőn új idő - a régi visszacsökkent -
 Reményben gazdag, tettben szopora;
 A „kisedd makk” merész sudárba szökkent;[*]
 Ifjú! ez a kor: „Széchenyi kora.”
 Nézd az erőt: hatása mily tömérdek -
 De ne imádj: a munka emberé -
 Szellem s anyag, honszeretet s önérdék
 Mily biztosan lejt a közjő felé.

16

Majd elborúlni kezdte láthatára:
 Kik műve által lettünk magyarok;
 Nem ügyelénk többé vezérnyomára,
 Mi napba néző szárnyas Ikarok.
 Oh, hogy riadt fel intő jós-ajakkal! -
 S midőn a harc dúlt, mint vérbósz Kain,
 Hogy áll a tört szívvel, merev hajakkal -
 Egy új Kasszandra Trója lángjain!

17

Hosszú, nehéz, sötét lőn akkor éjünk,
 Nyugalma egy álarcozott halál;
 S midőn a szív feldobbant, hogy reméljünk:
 Nagy szellem! íme, köztünk nem valál.
 Oh, mely irígy sors önző átka vett el,
 Hogy ébredésünk hajnalát ne lásd? -
 Vagy éppen egy utolsó honfi-tettel
 Tagadnod kelle - a feltámadást?...

18

Nem, Üdvezült, nem!... fájalmunk hevében
 Hamvad ne sértse káromló beszéd,
 Oh, nézz egedből és örvendj e népen,
 Mely soha így még nem volt a tiéd!
 Leomlunk sírodon szent döbbenéssel,
 A sujtó karra félve ismerünk:
 De Antéuszként majd ez illetéssel
 Küzdelmeinkhez új erőt nyerünk.

19

Emléket, oh hazám mit adsz e sirra?
 Hová tekintesz földeden, magyar,
 Hol Széchenyi nevét ne lásd megírva
 Örök dicsőség fénysugarival?
 Ha büszke méned edzi habzó pálya,
 Ha eszmeváltó díszes körbe gyűlsz,
 Ha szárnyakon röpit a gőz dagálya,
 Ha tenni, szépre, jóra egyesülsz; -

20

Duna, Tisza... ez mely prüsszögve hordja
 Fékét, s szabályhoz törni kénytelen;
 Amannak hódol a sziklák csoportja,
 S Trajánusz híre újból megjelent;
 Az ifju szép Pest, ki bizton ölelve
 Nyujt Corvin agg várának hű kezét,
 S az édes honni szót selypíti nyelve - -
 Széchenyié mindez emlékezet!

21

Széchenyi hírét, a lángész csodáit,
 Ragyogja minden távol és közel:
 Áldozni még jerünk - ah, oly sokáig
 Nem értők - Széchenyi szivéhez el.
 Nem láttuk, e szív néha mit palástol
 Hordván közöny havát és gúny jegét:
 Hogy óvni gyöngé csíráit fagyástól
 Őrizze életosztó melegét.

22

Értünk hevült, miattunk megszakadt szív,
 Te, az enyészet ágyán porladó!
 Késő, de tartozott szent hódolat hív:
 Egy nemzeté, ím, e hálás adó.
 El kelle bukunk - haj, minő tanulmány! -
 Meg kelle törnöd - oh, mily áldozat! -
 Hogy romjaidra s romjainkra hullván,
 Adjunk, Igaz! tenéked igazat.

23

Szentebb e föld, honunk áldott alapja,
 Mióta, nagy szív, benne nyugoszol;
 Szentebb a multak ezredévi lapja,
 Mióta, nagy név, hozzá tartozol.
 Koszorút elő!... morzsoljuk el könnyünket;
 Az istenülés perci már ezek!
 Borítsa ünneplő mirtusz fejünket:
 Reményé váljon az emlékezet.

24

Nem hal meg az, ki milliókra költi
 Dús élte kincsét, ámbár napja múlt;
 Hanem lerázván, ami benne földi,
 Egy éltető eszmévé finomul,
 Mely fennmarad s nőttön nő tiszta fénye,
 Amint időben, térben távozik;
 Melyhez tekint fel az utód erénye:
 Óhajt, remél, hisz és imádkozik.

25

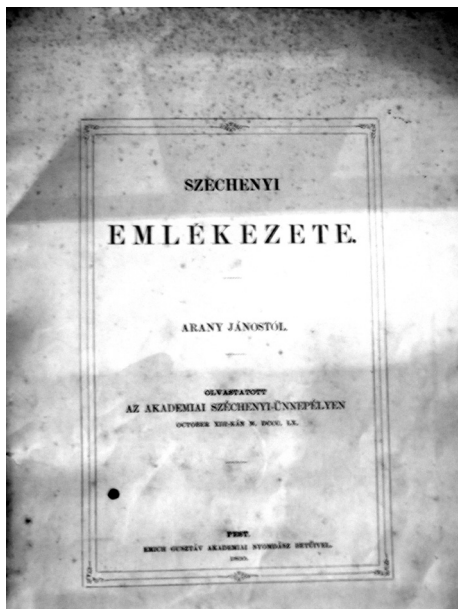
Te sem haltál meg, népem nagy halottja!
 Nem mindenestül rejt a cenki sír;
 Oszlásodat még a család siratja -
 Oh, mert ily sebre hol van balzsamír?...
 Mi fölkelünk: a fájdalom vigasztal:
 Egy nemzet gyásza nemcsak leverő:
 Nép, mely dicsőt, magasztost így magasztal,
 Van élni abban hit, jog és erő!
 (1860)

Arany János jegyzete: [*] Minden jelenetek jövőendő fényt mutatnak nemzetünknek, minek megjövendőülésére semmivel több jóslói tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a kiseded makkból, ha meg nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja. Széchenyi. – A. J.

1. A keletkezés körülményei: gyászóda – rendelésre

Magyarország akkor élő legnagyobb költője megalkotott egy (saját vallomása szerint) nagy erőpróbát jelentő művet a „legnagyobb magyar” emlékére. Szinte erőszakot téve önmagán, elégedetlen is a művével, de egyik monográfusa, Voinovich Géza (elfogult) véleménye szerint: „Magasabbra Arany tulajdon génusza sosem szárnyalt”, ugyanott Barta János (1984: 41) azt írja: „a Széchenyi-óda kivételes nagy teljesítménye a lírikus Aranynak”. Az emlékezések szerint a megrendelő Akadémia és a közönség tombolt a lelkesedéstől. A művet az Akadémia Széchenyi emlékének szentelt díszközgyűlésén mutatták be. A Széchenyi emlékezete tehát a „legnagyobb magyar” emlékére az akkor élő „legnagyobb magyar költőtől” rendelt alkotás. Alkalmi vers, műfaja: óda, gyászóda, Keresztury Dezső szellemes megnevezésében: esszévers. Monumentális mű: 200 sor, 25 nyolcsoros versszak, kereszttrémekkel (abab), ötös és ötödféles jambusban.

A kort – Arannyal összefüggésben így jellemzi Fried István (2010): „Az 1860-as esztendő egyszerre volt mélypont meg a reménység kezdete. Arany János ódája,

a Széchenyi emlékezete érzékelteti, mily megdöbbenést okozott, egyben mily felrázólag hatott a legnagyobb magyar öngyilkossága”. Arany Jánosnak Széchenyi halálakor az Akadémia felhívására, az Akadémia őszi emlékező-gyászoló közgyűlésére kellett a költeményt megírnia. Ekkor még Nagykőrösön van, de már meg van hívva Pestre, az Akadémiára. A vers kiváltó oka tehát: megrendelés. Széchenyi 1860. április 8-án, húsvét napján oltotta ki életét, Arany gyászódaja szeptember 29-ére készült el. De nem volt egyszerű feladat.

1860. áprilisi 23-án Arany ezt írja Csengery Jánosnak (idézi: Barta 1984: 25): „ha engemet egy Széchenyi halála föl nem képes gerjeszteni arra, hogy szót adjak a nagy nemzeti fájdalomnak, akkor semmi felszólítás, semmi aranyos jutalom nem fogja azt eszközölni. Gondolod, nem sírtam-e titkos, belül vérző szívvel, vérkönyűket, a mult év Kazinczy-jubileuma alatt,² hogy midőn fű-fa visszhangozta nagy nevét, csupán nekem kelle némán maradnom? Ez nem restség, tunyaság, egykedvűség volt: a legemészőbb fájdalmat éltem át. [...] Én, ki évek óta – és bizony nem önkényes hallgatásban sínylek, most írok, és írok egy Széchenyiről, amilyent róla, amilyet tőlem várnak, valóban, ez elnyom. [...] A Széchenyi-vers is nyom: nagyot várnak, s nekem az ily állapot a legnehezebb”.

Hónapokkal később, a vers elkészültekor így számol be Tompa Mihálynak (idézi: Barta 1984: 25): „Széchenyi-ódám kész. Alkalmi poéma lett bizony az, és nagyon meglátszik rajta a morális kényszerítés, melynek nyomása alatt a világra jött. Hanem, legalább megtettem, amit rámparancsoltak.”

Barta Jánost (1984: 27) elsősorban az érdekelte, hogy ennyi gátlás közepette hogyan valósulhatott meg Arany Széchenyi-verse a legmagasabb szinten: „Nyilvánvaló, hogy az »ihletés« nem jött meg spontán és hamarosan, föl kellett azt külső és belső tényezőkkel, az alkotó lélek különféle erőivel, mechanizmusaival idézni.” Majd fölteszi a kérdést, és erre keresi a választ a tanulmányában: „Melyek lehettek ezek az eszközök: alkotáslélektani szempontból nem közömbös kérdés, de magából a kész versből sok mindent lehet kiolvasni.”

Voinovich Géza idéz egy Arany jegyzetfüzetében talált vázlatfélélt: próza és verssorok, amelyek a mondanivalót „érzelmi-gondolati ködgomoly-formában” tartalmazták (Barta 1984: 26). Barta János (1984: 26) szerint nyilvánvaló a Hitel, Világ, Stádium hatása, mert említve is van a versben, a Kelet népének olvasása és Kemény Zsigmond Széchenyi-portéjának hatása. Fontos megemlíteni, hogy egy Toldy Fe-

² 1859-ben volt Kazinczy születésének 100. évfordulója.

rencnek 1860. május 26-án írt levelében Kazinczyt és Széchenyit ismét egymás mellé állítja: „Széchenyié sokkal megrázóbb: de mégis van párhuzam a két nagynek sorsa között.” Barta János (1984: 27) Arany alkotói hangulatát kívánja rekonstruálni: az „affektív hangoltság” megvan, ehhez keresi Arany a nyelvi, képi formai eszközöket: a „képek teremtik, gerjesztik az ihletet, élesztik azt a magasszintű érzelmi hangoltságot, amelyet majd verssé lehet formálni”. A képek forrásai: „Arany emlékezete és kutató ösztöne bejárja a mítosz, az antikvitás, a vallás, a történelem mezőit, s e tágas térségből válogatja össze mindazt, amit majd egy gócpontba tud tömöríteni.” Barta János (1984: 41) az alkotáslélektan szempontjából értékeli a művet: „a költői erő és az emberi nagyság diadala csüggedésen és gátlásokon, a költészet és a történelem géniuszának páratlan, magasszintű találkozása. [...] ehhez Arany János kellett...”

2. A Széchenyi-vers kompozíciója

Az „esszévers” széles horizontot fog át: ókori, görög és római történelmi, bibliai események, a magyar reformkor, Széchenyi munkásságának tettei; példázatok és szinte lajtsromszerű felsorolás. Az esszévers (maradok ennél a meghatározásnál) retorizált műfaj, mesterien szabályos kompozíció, retorikai felépítés és hangvétel jellemzi. Veres András (1970: 129) felfigyelt arra, hogy „Arany egyike a legretorikusabb nyelvű költőinknek. Nemcsak azáltal, hogy bőven él retorikai alakzattal, hanem azáltal is, hogy igen jellemző sajátja a retorikai tagoltság. Ahogy lírájának legjobb darabjaiban a stilisztikai forma szembesítő-érvelő, úgy a retorikai forma jól kivehetően elkülönül propozícióra (tétel), argumentációra, partícióra (érvelés, részletezés) és konklúzióra (következtetés)”. A klasszikus retorikus szerkezet lírai adaptációját Gáspári László (2003: 22) is úgy mutatja be, mint a tétel, érvelés és következtetés (propozíció, argumentáció-partíció, konklúzió) hármasságát. A Széchenyi emlékezete című versnek ez az arányos hármasság szerkezete pontosan kivehető: propozíció (bevezetés: 1–6. szakasz): A halálhír keltette megrendülés, gyász leírása; argumentáció-partíció (tárgyalás, 7–20. szakasz): Széchenyi jelentősége: érdemei, művei felsorolása; konklúzió (befejezés, 21–25. szakasz): A magyarság hódolása a halott Széchenyi előtt; példájának felmagasztalása.

3. Propozíció: halálhír, megdöbbenés

A vershelyzet: a hír érkezése és az azt követő megdöbbenés: „Egy szó nyilallott a hazán keresztül...”, majd a „fájdalom” igével árnyalódik: (szíve) *rezdül, átvo-naglik, visszadöbbene*, és végül a fájdalmas kérdés formájában megjelenő felkiáltás: „Van-e még a magyarnak istene”. A magyarok istene motívuma a korban elterjedt volt, Aranyánál és Petőfinél is előfordul. Arany János korábbi versében (Él-e még az isten? 1848): „Él-e még az isten - az az isten él-e (...) Él még él az isten ... magyarok istene / Elfördítva sincsen még e népről szemem...” Petőfi Sándornál (A magyarok istene): „Él az a magyarok istene, hazánkat / Átöelve tartja atyai keze.”

Az esszévers első versszakában megjelenik a „haza”, majd a szülőföld szimbolikus helyei: „róna, völgy, halom”, később: konkrétan: A négy folyó és három bérc honában... A versben végig felvonuló ellentéteket a tragikumot fokozó valódi ellentétes helyzet vezeti be. Széchenyi ugyanis 1860. április 8-án, húsvét napján halt meg. A húsvéti újjászületés ünnepe és a gyász konfliktusa: „Emlékezünk: remény ünnepe volt az, / Mely minket a kétségbe buktatott...” Ez a vers fő szervezőelve.

A bevezetőben látványosan felsorakoztatott természeti képek részben előhívják belőlünk kultúránk ősi hagyományát: népdalainkban a természet képei hangolják, árnyalják az ember hangulatát, részben halvány utalásként szolgálnak a „magyar tavaszra”, azaz a reformkorra. A természet tavaszra fordul: „Kilebbent a tavasz lehelle” („Aranszerű népdal ihlette sornak” véli Szepes 1991), az ég hő mosolyra... engede, életre pezsdült, Gyümölcsshozó év, víg tavasz-nap, ujjongó mezők. Mert értelemszerűen korábban „hideg” volt, halálos szárazság („elaszta”, kiszáradt), kór sivatag. Arany mesterien kapcsolja egybe az első tavaszi vihar, mennydörgés pozitívnak tekinthető képét (hiszen a mennydörgés, a vihar a tavasz, a zápor, az életető eső jellemzője) a villámként lecsapó hírrrel: „S fölzenge távol a menny boltos alja, / Gyümölcsshozó év biztató jele, / Hallott korán megdördülő morajja – / Mí-dőn egyszerre villám sújta le. / Széchenyi meghalt – Oh, mind, mind csalékony...”

Újabb súlyos szembeállítások: „Széchenyi meghalt” →← „Élünk-e hát mi, búsán kérdezők”. Nem a valóságban, mert nyilvánvalóan, aki hallja-érzi a hírt, az él, hanem minőségben: „Mert élni hogyha nem fájulva tengés, / Olcsó időnek hasztalan soka...” Csak értelmesen, nem „fájulva tengve”, célokért érdemes élni. A célt így határozza meg: „összefat kezünk, szivünk, agyunk”. A sor finoman érzékelteti Vörösmarty Szózatának kétségbeesett felkiáltását: „Az nem lehet, hogy ész, erő / És oly szent akarat / Hiába sorvadozzanak / Egy átoksúly alatt”. A kéz az erő, a szív az akarat (érzelem), az agy az ész (értelem). Az 5. versszakban megsejtetett „átoksúly” a 6. versszakban kimondva is megjelenik, ezzel is bizonyítva, hogy Arany Vörösmartyra gondol: „Megrontva bűnöd és a régi átok”. Az átok, átoksúly egyértelmű utalás a turáni átokra: a vézsistenek által elátkozott magyarságra, amely folyamatosan hozza ránk a bajt. Ez – a több évszázad kesergő verseiben felhozott átok – a magyar hungaropesszimizmus jellemző jegye. Vörösmarty Az átok című epigrammájában (1832) világosan áll előtűnk a magyarázat, Pannon „vézsistenének” buzdítása nyomán a véres harcok elmúltával: „...viszály maradott a népek lelkein: a föld / Boldoggá nem tud lenni ez átok alatt”. Ezen átok, rontás alatt sínylődött a magyarság, sőt – Arany tovább fokozza – szinte már mazochista, önfeladó módon, mert számára a „romlás – élvezet” volt, „hazában nem volt” hazája, és az általános lelkiállapota: „Nem volt remény már, csak emlékezet”. Arany – a rá annyira jellemző – mély pszichikai átéléssel, árnyalással ragadja meg a kettős érzelmet: élvezni a romlást.

De! Már a bevezetőben felvillan valami, Szörényi László (2016) szerint a vers kulcsszava (ildom), egy még meg nem nevezett személy („Ő az”), aki, hogy kivezesse a magyarságot a tespedtségből, elindított valamit; programot, célt, erőt, érzelmet és értelmet adott egy „vezérszóval” a zászlón: ildom: „Vezérszó: ildom, a zászlón: előre! – / Ő az, ki által lettünk és vagyunk”. Szörényi László nagy jelentőséget tulajdonít ennek a nyelvújítási szónak. A szót Fogarasi János alkotta meg (vonta el) a már meglévő *ildomos*-ból. A szó történetét Fogarasi így beszéli el (pompás anekdota, részben azért,

mert remekül árnyalja Széchenyi jellemét és a korszellemet): „A negyvenes években gr. Széchenyi István néhányunkat magához hivatott, u. m. Szemere Pált, Bugát Pált, Szilassy Jánost, engem, s közölt velünk néhány idegen szót, ha lehetőknek találónok, magyarítás végett, melyeket egy készülendő munkájában szeretne használni. A többi közt fölemlítette a német klug szót, a mennyiben ez a latin prudens et circumspectus szónak felel meg... Én megemlítettem e régi szót: ildomos, mely előjön a Müncheneri codexben: 'És elgyetek ildomosok, mint kégyók'. Pompás – felkiálta gr. Széchenyi – a magyar ember ne csak okos legyen, hanem ildomos is” (Szily 1902: 139). Fogarasi hozzáteszi még, hogy „legújabbán” összetéveszik az ildomost az illedelmessé. Mert hát nem arról van szó! Szörényi László (2016) a versbeli *ildom* szónak szentelt eszszéjében így foglalja össze a szó használatát: középkortól fogva azt jelenti, a nyelvújítás által kicsit felújítva, azóta azonban elfeledve, hogy: ügyesség, okosság, sőt talán: ravaszság. Esetleg: eszélyesség. Manapság azt mondanánk: életre való készség. Azt már én teszem hozzá: talán az is benne van, amit manapság úgy hangoztatunk: ahogy lehet... Gyulai Pál szerint Széchenyi azért kedvelte az *ildom* szót, mert úgy érezte, hogy az általa kifejezett viselkedés hiányzik leginkább a magyarokból, erre lenne tehát a legnagyobb szükség. Ne feledjük tehát, nem illedelmesség, hanem: okosság, ügyesség, eszélyesség, életre való készség. Ellentéte lehetne a bibliai hét főbűn legnagyobbika: a jóra való restség. És ez a szó jellemzi – Szörényi és Gyulai szerint is – Széchenyi István egész működését. Tehát: *ildom*, az eszélyesség, az életre való készség! A magyarságnak addig is, és azóta is, többször kellett megtapasztalnia veszteséget, tragédiát, megérthető a pesszimizmusa, ám a pesszimizmus ö! („romlás – élvezet”), ki kell zökkenni belőle, „ahogy lehet”. Ehhez kell az ildom.

Visszatérve Szörényi László (2016) gondolataihoz: Arany Széchenyi halálát keresztény módon üdvözlésként, antikos módon istenülésként állítja be, és ez egyúttal két történetfilozófiai paradigmát is jelent. Az egyik a bibliai zsidó–keresztény paradigma: Isten megteremti az embert, az fellázad ellene, és ezért bűnhődik. Mivel azonban Isten kegyelmes, egy idő után hajlandó újra kegyébe fogadni az embert, az emberiséget, a nemzetet, ha az, illetve annak tagjai megbánják a bűneiket. A másik az antik görög–római paradigma: az egyes ember, a hős, illetve az egyes nemzet erényére támaszkodva szembeszáll a vaksorssal, amelyet még az istenek sem tudnak megváltoztatni, heroikus küzdelmüket pedig az örökké való hírnév jutalmazza. Az első Kölcsey Ferenc Himnuszában, a második Vörösmarty Szózatában ölt testet. Arany mindkettőt – szinte szimultán – beleszővi versébe:

Megrontva bűnöd és a régi átok, (Hajh, de bűneink miatt / Gyúlt harag kebledben...: utalás a Himnuszra; balszerencse, viszály, átoksúly: utalás a Szózatra)

Beteg valál, s nem érzéd oh magyar; (oh magyar: utalás a Himnuszra)

Nép, a hazában nem volt már hazátok: (Szerte nézett s nem lelél / Honját a hazában...: utalás a Himnuszra)

Sírt még hogy adna, állt az ős ugar. (S a sírt, hol nemzet sülyed el...: utalás a Szózatra)

A reformkori nemzethalál-víziók képei: bűn, régi átok, romlás és a summázat: Nem volt remény már, csak emlékezet. És akkor csoda történik: egyszeriben megfordul minden, megszűnik a múltba merengés, és a passzivitást felváltja a cselekvés...

4. Argumentáció: részletezés, intertextuális példázatok

A vers fő tárgya (az argumentáció, partíció, részletezés, tárgyalás: 7–20. versszak) ellentétes kötőszóval (*de*) jelzi a fordulatot, a rossznak jóra fordulását. A költő az *ildom* vezérszóvá és cselekvéssé válását egy prófétaként az égből a földre „küldött” emberben, Széchenyiben látja: „De, mely a népek álmait virasztja, / Elhagyni a szelíd ég nem kívánt; / Széchenyit küldé végtelen malasztja...” A magyar átok alatt van, pusztul romlik, fajul – a versnek ezek a kulcsszavai Berzsenyi Dániel A magyarokhoz című versét idézik fel (intertextuális utalás). Romlás és fajulva tengés: „Romlásnak indult hajdan erős magyar! / Nem látod, Árpád vére miként fajúl?”

A vers Széchenyi vonásait rávetíti Krisztus üdvözült alakjára. Széchenyi (költői túlzásként) mint megváltó, mint próféta köntösében áll előttünk, aki „Reménye a remény nélkül valónak”, és amit jelent: „Önértet, öntudat, feltámadás”. Széchenyi megfordította a „romlásnak indult” magyart, „megszerette pusztuló faját”, és már ekkor elkezdődött belső vívódása, ami a nagy ügyekért lelkiismeretesen fáradozók (próféták) sajátja, amikor magukra veszik, átélik a felelősséget: „Hogyan viselte súlyos nyavalyád? / És mennyi harcot küzde önmagával? / Hány izgatott, álmatlan éjjelen?”

A vers legterjedelmesebb része szinte eposzi enumeráció, előszámlálás jegyében Széchenyi István cselekedeteit, alkotásait sorolja fel. Széchenyinek küldetése volt. Erőt adó programot adott: Kimondá: „a magyar lesz” – hogy legyen! Arany a Hítel utolsó mondatát idézi: „Sokan azt gondolják: Magyarország – volt, én azt szeretem hinni: lesz!” Felsorolja Széchenyi tetteit.

Tudományt szorgalmazott: „Elvész az én népem, elvész – kiálta – / Mivelhogy tudomány nélkül való.” Szó szerinti idézet Hóseás (latinosan: Ozeás) próféta könyvéből (4. fej. 6. vers). Támadó retorikával egy valóságos, az Úr szájába adott vádirat. Isten azért ítéli vesztesre méltónak a választott népét, mert tudomány nélküli, azaz nem ismeri az Isten által neki adott alapvető erkölcsi törvényeket: „Hamisan esküsznek és hazudnak, és gyilkolnak és lopnak, és paráználnak, betörnek, és egyik vér a másikat éri. Azért búsul a föld, és elerőtlenül minden, ami azon lakik, a mező vada és az ég madara, bizony a tenger halai is elveszítettek.” Értelemszerűen a tudomány itt nem a biblikus, az erkölcsi. Széchenyi ezért cselekedett: „Felgyújtá az oltár szövetnekét.” Azaz megalapította az Akadémiát. Ellenszélben dolgozott, továbbra is voltak pesszimisták és az örök hátráltatók, a mindenkori patópálok, rosszakaratúak, ellenkezők prototípusai: „kétle a böles”, „hátrált a tevékeny”, „Bújt az önérdék”, „fitymált a negéd” (a negéd az örök kényeskedő).

A bibliai hasonlat: „Felgyújtá az oltár szövetnekét”, majd: „És ég az oltár”. Az égő oltár, az oltáron égő áldozat a Bibliában: „Ezután tegyék a részeket a fejjel és a hájjal együtt az oltáron égő fára”, de Jókai Mórnál (Szeretve mind a vérpadig, 1882) is előfordul később: *égő oltár* (a honszerelem oltára). Az oltár, ez égő áldo-

zat, „a szent láng” összegyűjti a magyarságot (egy kihagyásos hasonlattal): „Ím, körébe gyűltünk, / Szétszórt bolyongók a vész idején”.

Az ókori eposzok szerzői-énekesei a múzsát hívják segítségül, itt a költő a tudósokhoz, valamint Klióhoz, a történetírás múzsájához fordul, hogy írják meg Széchenyi tetteit. Ezek a következők lehetnének (bibliai és ókori cselekedetekhez), mint hasonló példák Széchenyi cselekedeteihez: ki a pusztán népét vezlérlí = Mózes, Ki kürtöl, és lerogy a régi fal = Józsuá, Tarquin előtt ki arcát megcseréli = az idősebb Brutus, Fülepet ostoroz lángajkival = Demoszthenész, Ki győzni Athént csellel is szorítja = az ifjabb Brutus, Kit bős csoport elítél, mert igaz = Arisztidesz, Ki Róma buktán keblét felhasítja = Themisztoklész. A példák a népvézért, a szónokot, a hőst, az önmagát feláldozót állítják elének. A „nemlét iszonyától” való félelmet háromszoros erővel (megszólalással) űzi el (a három a vers fontos szerkezeti eszköze): „Munkálni, hatni, küzdeni vágy a test.” Óhatatlanul áthallatszik Kölcsey buzdítása: „Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!” (Huszt).

Megnevezve Széchenyi három alapműve, voltaképpen a haza hármas pillére, amely piramisként emelkedik az egekbe, sőt: „Nem kézzel írt könyv”, vagyis isteni sugallatra készült alkotás: „Hítel, Világ és Stádium! ti, három – / Nem kézzel írt könyv, mely bölcsel, tanít, / De a lét és nemlét közti határon / Egekbe nyúló hármas pyramid!” A hármas pyramid (piramis) felidézi az egyiptomi (Kairó melletti) három piramist, mint az ókor egyik csodáját. Ha már Egyiptom, Afrika, akkor a kép tovább fejlődik: „hadd üvöltsön a Számum viharja”. A számum por- és homokviharral együtt járó forró, száraz, viharos erejű szél a Szaharában. És a kép még tovább épül, és elgondolkodtatja az olvasót, hogy miért „nyugati” a jelzője, kire utalhat ez az üvöltő szél, különös tekintettel arra, hogy utána megjelennek a bujdosók.

Dőljön nyugatról a sivár homok:
A bújdosók elől el nem takarja,
Melyet ti megjelöltök, a nyomot.

Egyértelmű: a nyugati sivár homok el akar temetni, pusztítani valamit, amit korábban valakik (a reformkorban) felépítettek, amit a bujdosók (egy elbukott szabadságharc után vagyunk) nem kívánnak elfeledni. Vissza a reformok korába: „új idő”, „Széchenyi kora”.

Egy újabb Széchenyi-metaphora: A „kiseded makk” merész sudárba szökkent. Arany János idézőjelbe tette a metaforát, és jegyzetben megmagyarázta: „Minden jelenetek jövő fényt mutatnak nemzetünknek, minek megjövendőülésére semmivel több jóslói tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a kiseded makkból, ha meg nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja. Széchenyi.” Arany a versben korábban Széchenyit isteni kiválasztottnak tekintette, hősközhöz hasonlította, ám figyelmeztet: „De ne imádj: a munka emberé”, vagyis Széchenyi nem isten, hanem ember. Ezáltal lesz példája még inkább elfogadható, és követhető. S a példa: „Szellem s anyag, honszeretet és önérdék / Mily biztosan lejt a közjó felé.”

Széchenyi mintegy megváltóként felrázta a magyarságot, visszahozta a reménytelenségből, nemlét iszonyából, célt, hitet adott. S ahogy az ilyenkor lenni szokott, „a forradalom megeszi saját gyermekeit”, azaz: „Kik műve által lettünk magyarok; / Nem ügyelénk többé vezérnyomára...” Széchenyi elméjének elborulását a hasonló helyzetben lévő Vörösmarty Mihálytól vett intertextuális utalással jellemzi: állá tört szívvel (16). Vörösmartynál: „Hulló angyal, tört szív, örült lélek, / Vert hadak vagy vakmerő remények?” (A vén cigány) S a lánggyújtó: összetört, „elborulni kezdte szemhatára”, mikor látta, hogy mint rohan vesztébe a magyarság, mint omlik össze minden: „Hosszú, nehéz, sötét lőn akkor éjünk. / Nyugalma egy álarcozott halál.” Arany itt a forradalom és szabadságharc tragédiájára, bukására utal, majd, mivel már 1860-ban íródik a vers, az akkor már kétségtelenül érlelődő enyhülésre: „S midőn a szív fellobbant, hogy reméljünk: / Nagy szellem! íme, köztünk nem valál.” Ezek után „ébredésünk hajnalát” emlegeti, és egészen konkrétan (a születő legendát nem említve) utal Széchenyi öngyilkosságára: „Vagy éppen az utolsó honfi-tettel / Tagadnod kelle – a feltámadást?... / Az utolsó honfi tett: az öngyilkosság, a halál.”

Széchenyi történelmi, sorsfordító tetteinek felsorolása, felmagasztalása után az esszévers a Széchenyinek való méltó emlékállítást latolgatja. „Széchenyié mindez emlékezet”:

- a lóverseny: „Ha büszke méned edzi habzó pálya”;
- a kaszinó: „Ha eszmeváltó díszes körbe gyűlész”;
- a gőzhajó és a vasút: „Ha szárnyakon röpít a gőz dagálya”;
- a Duna és a Tisza szabályozása: „mely prüsszögve hordja / Fékét, s szabályhoz kötni kénytelen”.

Külön kiemelendő, hogy Arany János milyen pontosan látja, és milyen szépen érzékelteti Széchenyi jelentőségét Pest-Buda gazdasági és kulturális felélesztésében:

- a Lánchíd: „Az ifjú szép Pest, ki bizton ölelve / Nyujt Corvin agg várának hű kezét”;
- és a magyar nyelv: „S az édes honni szót selypíti neve”.

Hogy a Lánchíd kigondolása és megalkotása Széchenyi nevéhez fűződik, köztudott. Azt azonban kevesen tudják, hogy mind Buda, mind Pest akkortájt még erősen német ajkú város, ám a nyelvújítást is támogató Széchenyinek köszönhető – akinél állítólag először fordult elő a mai Budapest megnevezés is –, hogy az idegen ajkú város „az édes honni szót selypíti”, azaz elkezd magyarul beszélni. Ma széles körben elterjedt kifejezés: édes anyanyelv. Ismereteink szerint Arany János használta először: „Lessz-e költő, ki az édes anyanyelven Rólatok korának csudát énekeljen?” De az édes anyanyelv a reformkor széles körben elterjedt szóképe volt. Például Jókainál is előfordul (Prológus): „Egy kincse van minden nemzetnek adva / Míg azt megőrzi híven, addig él. / E kincs neve: édes anyanyelv.” Széchenyinek – mint már volt erről szó – van szerepe a nyelvújításban is. Arany összefoglalója a tárgyalás végén: „Széchenyié mindez emlékezet!”

5. Konklúzió: felmagasztalás

Mínta kardalt hallanánk: „Széchenyi hírét, a lángész csodáit, / Ragyogja minden távol és közel”. Mint kezdetben, úgy később sem maradtak csöndben az ellenkezők. Úgy látszik, minden nagy ember, vátesz, próféta sorsa elérte Széchenyit is, közöny, kirekesztés, gúnyolódás: Nem láttuk, e szív néha mit palástol / Hordván közöny havát és gúny jegét: / Hogy óvni gyöngye csíráit fagyástól / Őrizze életosztó melegét.”

A bevezetés utolsó sora variációval tér vissza, ez az esszévers kiemelt üzenete. Széchenyi fellépésekor ez volt a helyzet: „Nem volt remény már, csak emlékezet” (6. vsz.). A reformkor előtt reménytelenségben éltek, a múltban merengtek, emlékeztek. Mindez Széchenyi hatására megváltozott: „Reménnyé váljon az emlékezet...” (23. vsz.).

A kardalt egyfajta szózat követi, ezek a vers legismertebb, legmesszebb szóló igéi:

Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét...
(...) nőttön nő tiszta fénye,
Amint időben, térben távozik;
Melyhez tekint fel az utód erénye:
Óhajt, remél, hisz és imádkozik.
Te sem haltál meg, népem nagy halottja!
Nem mindenestül rejt a cenki sír...

Illetve egy paradoxon, a vers másik nagy szállóigéje: „Te sem haltál meg, népem nagy halottja!”

Az utolsó versszakban újabb utalás. Nevezetesen a horatiusi *Non omnis moriar* sorra, ami magyarul körülbelül annyit jelent: Nem egészemben halok meg. Arany a vers zárlatában ismételtelen a reményre, a hitre összpontosít, de mellé teszi a jog és az erő szerepét is.

...Egy nemzet gyásza nemcsak leverő:
Nép, mely dicsőt, magasztost így magasztal,
van élni abban hit, jog és erő!

6. Az esszévers alakzatai: csupa adjekció

Már említettem, hogy a vers stílusa egy gyászódához illően emelkedett, magasztos, olykor mintha közösségi véleményt mondó kardalt vagy szózatot hallanánk. Az esszévers jelleget a Kliónak (a történelem múzsájának) ajánlott hatalmas mitológiai-történelmi pannó mutatja. Lajstromszerű felsorolások, utalások jellemzik Széchenyi munkásságát. Az utalások köre felöleli szinte az egész akkori történelmet: ókori, görög és római történelmi, bibliai események, a magyar reformkor, Széchenyi munkásságának tettei.

A lajstromozás, a felsorolás, a példák halmozása elsősorban az adjekciós gondolatalakzatok széles skáláján nyilvánul meg. Az ide sorolható alakzatok voltaképpen egy alakzatnyalábot alkotnak. (A kérdéshez lásd bővebben: Balázs 2009.) Az adjekció a nyelvi alkotás (kreativitás) egyik alpművelete. Megnevezései: hozzáadás, bővítés, toldás (AILEX. 15). Az esszévers legfontosabb alakzatai: az ismétlés, a halmozás (annak is sajátos módja: hármasság), az ellentét, a rövidítés és a toldás, a paradoxon, allúzió stb., rendszerint az átélést, érzékítést segítő szóképekkel: megszemélyesítéssel, különféle metaforákkal, metonímiával. Az ismétlés kiemelkedik a többi közül, ezzel az esszévers fő szövegszervező erőjévé válik.

- szó szerinti ismétlések: *oltár – oltár* (9–10), *nemzet – nemzet* (13), *szen-tebb – szentebb* (23)
- figura etimologica: *reménye a remény nélkül valónak* (7), *nőttön nő* (24), *magasztost így magasztal* (25)
- reddíció (keretszerű visszatérés): *Elvész az én népem, elvész* (9)
- variáció: *egy szó... egy röpke szóban* (1), *romjaidra s romjainkra* (22), *Igaz – igazat* (22)
- párhuzam: *nem volt remény már, csak emlékezet* (6) // *reménnyé váljon az emlékezet* (23)

Az ember gondolkodási sajátossága a szervezett hármasság. A versben sorjáznak a hármasutalások. Barta János (1984: 30) mágikus jelenségre utal: bűvös szóval, háromszor ismételt szóval a holtat életre lehet kelteni. Ez az antropológiai élmény Széchenyi kapcsán egybeesik egy másik hármassággal, (az esszéversben is megemlítve) három fő műve címevel: *Hitel, Világ, Stádium*. Talán e kettős kényszer hatására az esszéversben feltűnőek a hármasságok, a hármas szerveződések, felsorolások. Felfogásom szerint a hármasság is adjekciós alakzat, leginkább szigorúan szabályszerű halmozásnak tekinthető:

átvonaglik róna, völgy, halom (1), három bérc (3), nagy, nemes dicsőre (5), kezünk, szivünk, agyunk (5), önérzet, öntudat, feltámadás (7), munkálni, hatni, küzdeni vágy a test (13), *Hitel, Világ és Stádium!* ti, három... (14), hármas piramid (14), hosszú, nehéz, sötét (17), ha tenni, szépre, jóra egyesülsz (19. hármas célhatározó), hit, jog és erő (25)

Az adjekciós alakzatok között beszélhetünk még a hangbetoldásokról (nyújtásokról): *morajja* (4), *fajúlva* (5), *jóltevőnknek* (10), *ül* (13), *elborúlni* (16), *írígy* (17), *honni* (20), *nyúgoszol* (23). Illetve sajátos toldásnak minősül egy összetett szó szétbontása: *menny boltos alja* (a mennybolt alja) (4).

Ritkán emlegetjük a költészetben az úgynevezett ikonikus vonzásokat, vagyis a hasonló alakú szavak közötti vonzást. Bár gyakorlatilag a rím és a ritmus is egyfajta ikonikus vonzás, az esszéversben két kiugró formáját találhatni: *Kileb-bent a tavasz lehellete* (3), *elaszta – dagaszta* (3), *vérben, érben* (5). A fölösleget tartalmazó szóalakok, az úgynevezett pleonazmusok ugyancsak adjekció révén jönnek létre, rendszerint stílushibának is minősülhetnek, de a versben nyilvánvalóan háttámasztó funkciójuk van (AILEX. 465): *holttetem* (7), *visszacsökkent* (15).

Távolabbról kapcsolódik az ismétléshez a gondolatok ellentétes alakban való bemutatása az antonímia (leplezett ismétlésként ható ellentétes jelentésű szavak) vagy az antitézis (gondolatok ellentétes jelentésben való visszatérése). Szathmári István (2002: 16) az egész versre kiterjedő szembeállítás-sorozatát ellentétezésnek nevezi. Az esszéversben az ellentételezésnek kiterjedt hálózata figyelhető meg: *remény* ↔ *kétség* (2), *hideg* ↔ *hő* (3), *elaszta* ↔ *dagaszta* (3), *lassú folyó* ↔ *szilaj patak* (3), *kőr sivatag* ↔ *patak* (4), *víg* ↔ *bús* (4), *élet-ösztön* ↔ *haló* (7), *holttetem* ↔ *éző szív* (7), *él* ↔ *nemlét* (14), *új* ↔ *régi* (15), *jég/fagy* ↔ *meleg* (21), *távol* ↔ *közel* (21). Az ellentét szélső értéke a paradoxon. A stilisztikai tankönyvek nem egy esetben a Széchenyi emlékezete versből származó szállóigével példázzák a paradoxont: *romlás – élvezet* (6), *hazában nem volt már hazatok* (6), *reménye a remény nélkül valónak* (7), *te sem haltál meg népem nagy halottja* (25). Ez utóbbi példához Szathmári (2002: 16) hozzáteszi, hogy ennek a változatnak oxymoron a neve.

Az adjekcióhoz kell számítani az archaizmust is, hiszen egy szó régebbi alakja előhívja a szó másik változatát, modernebb alakját: *kebel* (6), *elaszta* (3), *estve* (10), *enyh* (10). Adjekciós határesetként vehetők sorba a sajátos szóösszetételek: *lángajki* (12), *közjó* (15), *vezérnyomára* (16), *jós-ajakkal* (16), *vérbősz* (16), *balzsamír* (25), esetleg Arany sajátos szóösszetételei: *önérzelem* (3), *vérbősz* (16).

Adjekciós hálózatnak tekinthetők az egyes témák szinonimahálózatai, így például az átokkal, a romlással kapcsolatos hungaropesszimizmus szókészlete: *a régi átok* (6), *magát ez nem tudá szeretni* (8), *kétle – hátrált – bújt – fitymált* (9), sőt a „nekünk a romlás – élvezet” (6) sor drámaian utal egy bonyolult lelkiállapatra, amikor valami a rosszat (pl. a romlást) élvezi, egyfajta öngyűlölet, de mindenképpen önfeladás.

A vers kulcskifejezéseinek, kulcsszavainak különféle ismétlések által való megterheltsége ugyancsak adjekciós jellemzők és a kohéziót szolgálja:

Széchenyi (a cím nélkül):	10
ÉL ~ ÉLET	10 (közte: él, élünk, élni: 4, élet: 4, élte, éltető: 2)
HALÁL	6 (közte: halál 3, holt 1, meghalt 2)
gyász	2
sír	4
EMLÉK	6 (közte: emlékezet 2, emlékezünk 1)
remény	6
isten	2

A nagybetűs kiemelések is jellemzőek a versre, ezek konkrétan az Istenre vagy az isteni hasonlatokra vonatkoznak: *Úrnak* (2), *Fölbredés* (2), *Üdvezült* (18), *Igaz* (22), *Jóltevő* (10).

Az adjekciós alakzatok mellett kiemelendők az immutációs, azaz behelyettesítő alakzatok. Az esszévers műfajából is adódik, hogy rengeteg példázatot hoz. A szóképek ugyancsak besorolhatók az alakzatok közé, hiszen például a szólás-hasonlat, a metafora vagy a metonímia asszociációkat hív be, bővíti az eredeti

jelentést. Ez a bővítés lehetne adjekció is (amikor például szentenciákról – bölcs mondásokról van szó, és ebben a versben nagy számban akadnak ilyenek, akkor azokat akár adjekciós alakzatként is számba vehetjük), de a rendszerbe mégis inkább immutációként illeszkedik be – egyúttal arra is utalva, hogy a négy gondolkodási alapkategória (adjekció, detrakció, immutáció, transzmutáció) lehetséges átmenetek. Az esszévers bőven él a metaforával, annak is példaszzerű (részben allegóriába hajló) változataival. Ezeket immutációs (behelyettesítő) alakzatoknak tartjuk. Szóláshasonlat: *S mint lepke a fényt elkábulva issza* (6), *mint új fény az égen* (9), *mint Lóth asszonya* (13), *S midőn a harc dült, mint vérbősz Kain* (16), *De Ánteusként* (18). Megszemélyesítés: *átvonaglik róna, völgy...* (1), *hír visszadöbbene* (1), *természet... készíté virágit* (2), *a példa fáj* (12). Hagyományos metafora: *föld szíve* (1), *ég az oltár* (10), *sorsunk ösvényén* (10), *habzó pálya* (lőverseny-pálya) (19), *eszmeváltó díszes körbe* (kaszinó) (19), *röpít a gőz dagálya* (gőzmozdony) (19), *prüsszögve hordja fékét* (gát) (20). Metonímia: *szó nyilallott* (1), *természet bilincse* (2), *tavaszhellete* (3).

A vers különösen gazdag metaforikus, példázatszerű (ezért intertextuálisnak is fölfogható) körülírásokban (némelyik körülíró metafora, a kérdéshez lásd: Kemény 2002: 109–12; ne feledjük, hogy Széchenyire Kossuth alkotott körülíró metonímiát: „a legnagyobb magyar”): *Macbeth-jóslat* (9) (másokat befolyásolni kívánó jóslat Shakespeare Macbeth című tragédiájából), *felgyújtá az oltár szövetnekét* (9), *ki a pusztán népét vezérli* (12), *Ki kürtöl, és lerogy a régi fal* (12), *Tarquin előtt ki arcát megcseréli* (12), *Ki győzni Athént csellel is szorítja* (12), *Kit bősz csoport elitél, mert igaz* (12), *Ki Róma bukán keblét felhasítja* (12), *hadd üvöltjön a Számum viharja* (14) „kiseded makk” (15), *Mi napba néző szárnyas Ikarok* (16), *Egy új Kasszandra Trója lángjain* (16), *Trajánusz-híre* (20), *Corvin agg várának* (Buda vára) (20).

A további két gondolatalakzat már kisebb számban fordul elő. Kiemelendő a detrakció (kihagyás) és a transzmutáció (átalakítás). Például rövidítés: *soka* (sokasága) (5), *virasztja* (7), *ösvényén* (10), *hogy’* (11), *lángajkivel* (12), *bukán* (bukásán) (12), *gerjelemben* (13), *küzdni* (13), *kelle* (kellene) (17), *multak* (23), *perci* (23), *enyhet* (10), *Kain* (16). Célzás: *a régi átok* (6) – utalás a turáni átokra. Illetve transzmutációs alakzat a szórendváltoztatás: *Napján az Úrnak* (2), *Kik műve által lettünk* (16), *Van élni abban hit* (25).

7. Epilógus

Petőfi és Vörösmarty halála után Aranyra úgy tekintenek, mint akinek vállalnia kell a nemzeti költő szerepét. Arany alkotásától azonban ez idegen. Mint a vers körülményeinek leírásából kiderült, Arany János személyisége folytán nehezen fogott ehhez a vershez. Már Nagyszalontán is „hallgati embernek”, visszafogott, csendes embernek tartották. Válságos életszakaiban gyakran elhallgatott. A szabadságharc bukása után, a nagykorösi korszak elején, lánya halálakor... Megírta, hogy elnémitotta őt a Kazinczy-évforduló, Kazinczy halála felett érzett fájdalom. Petőfi tragédiáját talán sohasem tudta feldolgozni, versben egyáltalán nem örökí-

tette meg. Mindent, mindenkit csak csendes fájdalommal gyászolt. A szabadságharcot az 1850-ben írt *Letészem a lantot* című verssel:

Letészem a lantot. Nyugodjék.
Tőlem ne várjon senki dalt.
Nem az vagyok, ki voltam egykor,
Belőlem a jobb rész kihalt.

A fájdalom írásképtelenné tette, ahogy azt a leánya halálára írt, Juliska emlékezetében mondja el, összekötve egyéni fájdalmát honfiúi, össznépi fájdalommal:

Mióta rombadőlt oltáridon, Hazám,
A honfi legszentebb könnyével áldozám,
Mint egy Jeremiás nyögdelve bánatom',
Oly megtörött szívvel, de nem oly szabadon:

Nagyon fáj! nem megy!³ (1866)

Arany János szava elakad a lánya halálára írandó vers közben. „Nagyon fáj, nem megy...” (Szepes 1991). Ugyanezt érezhette a Széchenyi emlékezete kapcsán, de megírta, mert meg kellett írnia. Széchenyiért, a magyarságért, a magyar jövőért. Szerb Antalnál (1934) találóbban senki nem foglalta össze jelentőségét: „Minden szál hozzá vezetett, és minden szál tőle vezet, a magyar szellemi életnek ő a sugárzási központja.”

Barta János (1984: 37) szerint sikerült Aranynek kimondani a kimondhatatlant: „Amikor a zsilipek fölszakadnak, nem volt nehéz Aranynek, a strukturáló költőnek a műfaji kereteket és a kompozíciót megtalálni: sikeres invenció a versforma: a nyolcsoros, nagy átfogó erejű keresztrimes strófafák, amelyek a stanza felé hajolnak; az ő révükön tudja a vers követni az élmény ívelését, fordulatait, lassú, széles hömpölygését, [...] minden szak külön ki van kerekítve, és mégis csak egy láncszeme az egésznek. Talán nem várt, meglepő folyománya a találkozásnak: megmozgatja Arany nyelvalkotó erejét, nyelvi fantáziáját – éppen a legyőzött gátak miatt szokatlan intenzitással. Az alkalom, a vállalt feladat diktálta azt is, hogy a dikciónak a költői nyelv legmagasabb szintjén kell mozognia, nemcsak szókincsben, hanem mondatformákban, a hangvétel és a magatartás változataiban is.” Arany létrehozta a „zeneinek is mondható lelki megrendülésnek azt a szintjét, a hanghordozásnak azt a színezetét és fokozatát, amely nyelvbe átültetve nemcsak gondolatot, értelmet hordoz, hanem zenét és illúziót...”

Arany megformált alakjai, gondolatai, eszméi olykor szavak, szólások, szentenciák, szállóigék formájában tovább élnek. A Széchenyi emlékezete

³ 1865-ben leánya, Juliska tüdőbajban meghalt, fél évvel azután, hogy Szél Kálmántól megszületett kislánya, Szél Piroska (a költő unokája). Leányának halála mélyen megrendítette Arany Jánost, olyannyira, hogy amikor verset kezdett írni lánya emlékére, a negyedik sor után megakadt, és ezt írta füzetébe a folytatás helyett: „Nagyon fáj! nem megy!” A tragédia hatására több mint egy évtizedre a költő is elhallgatott benne. 1868-tól Aranyék nevelték Juliska kislányát, aki 21 éves korában ugyancsak a tüdőbajban hunyt el.

című vers nagyszerű szállóigéi is. Szabó Dezsőnél például ez: négy folyó és három bérc honában (3) – „Mi vitte az ezeréves Magyarországot a sír szélére, mi juttatta a négy folyó és három bérc hazájának legszebb részeit idegen kezekre?” És a többi: Van-é a magyarnak istene? (1), Nem volt remény már, csak emlékezet (6), „a magyar lesz” – hogy legyen! (8), Ifjú! ez a kor: „Széchenyi kora” (15), Reménnyé váljon az emlékezet (23), Te sem haltál meg népem nagy halottja! (25).

8. Összegzés

A tanulmány a kor legnagyobb magyar költőjének (Arany Jánosnak) a „legnagyobb magyar” (Széchenyi István) emlékére írt esszéversét, gyászversét elemzi. A verset a Magyar Tudományos Akadémia rendelte meg, a költő nehezen találta meg hozzá a tartalmat és a formát. A Széchenyi-vers a klasszikus retorikai szerkezet lírai adaptációja (tétel, érvelés, következtetés). A költő Széchenyi Istvánt a bibliai zsidó–keresztény és az antik görög–római paradigma kettősségében látatja. A részletezésben Széchenyi sorsát és reformkori tetteit intertextuális példázatokkal ragadja meg. A konklúzió: méltó értékelés, Széchenyi felmagasztalása. Az esszévers uralkodó nyelvi alakzata az adjekcióba sorolható ismétlés, figura etimologica, reddició, variáció, párhuzam, a felsorolásszerű hármasságok, ikonikus vonzás, ellentét, archaizmus, szinonimahálózatok. A Széchenyi emlékezete Arany János legjelentősebb magyarságverse, amelynek számos sora szállóigeként él tovább.

SZAKIRODALOM

- AllEx. = Szathmári István főszerk. 2008. *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Főszerk.: Szathmári István. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Balázs Géza 2009. Az alakzatok mint szöveg- és stílusépítő eljárások. In: Fráter Zoltán – Füzfa Balázs – Szabó B. István (szerk.): „Látni, teremteni kell”. *Sipos Lajos születésnapjára*. Savaria University Press, Szombathely, 120–7.
- Barta János 1984. Arany János Széchenyi-ódája. *Irodalomtörténet* 1: 24–41.
- Fried István 2010. Széchenyi István emlékezete... *Irodalmi Szemle*, <http://irodalmiszemle.sk/2010/12/fried-istvan-szechenyi-istvan-emlekezete/>. Letöltés: 2017. márc. 27.
- Gáspári László 2003. *A funkcionális alakzatelmélet vázolata*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Piliscsaba.
- Kemény Gábor 2002. *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Szily Kámán 1902. *A magyar nyelvújítás szótára*. Hornyászký Viktor kiadása, Budapest.

- Szathmári István 2002. *Alakzatok Márai Sándor Halotti beszéd című versében*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. (Az alakzatok világa, 9.)
- Szepes Erika 1991. *Arany János: Széchenyi emlékezete*. http://ezredveg.vasaros.com/html/1991_05/91051.html. Letöltés: 2017. márc. 27.
- Szerb Antal 1934. *Arany János*. <http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/arany/szerbaj.htm>. Letöltés: 2017. márc. 27.
- Szörényi László 2016. Ildom. *Magyar Nemzet*, 2016. aug. 13., 31.
- Veres András 1970. Elbizonytalanodó moralitás, ironikus életkép (Kertben). In: Németh G. Béla (szerk.): *Az el nem ért bizonyosság*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 105–59.

Balázs Géza

egyetemi tanár

ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék

SUMMARY

Balázs, Géza

The greatest Hungarian poet on the greatest Hungarian

On the 225th anniversary of István Széchenyi and the 200th anniversary of János Arany

This paper analyses a funeral essay poem by the greatest Hungarian poet of the period (János Arany) commemorating “the greatest Hungarian” (István Széchenyi). The poem was commissioned by the Hungarian Academy of Sciences, and the poet had a hard time finding both the adequate contents and the adequate form. The poem is a lyrical adaptation of the classical rhetorical pattern (thesis, argumentation, conclusion). The poet makes us see István Széchenyi in the dual light of the biblical Jewish/Christian and the antique Greek/Roman paradigms. In the detailed part, he grasps Széchenyi’s fate and deeds in the Reform Age by intertextual parables. The conclusion is a worthy assessment, Széchenyi’s apotheosis. The dominant linguistic figure of the essay poem is adjection, a cluster of figures covering repetition, figura etymologica, reddition, variation, parallelism, tripartite enumerations, iconic attraction, opposition, archaism, and networks of synonyms. Széchenyi emlékezete (Széchenyi’s Memory) is János Arany’s most significant poem on what it means to be Hungarian, a number of lines of which survive as set phrases to the present day.

Keywords: essay poem, funeral ode, lyrical adaptation of rhetorical structure, parable, intertextuality, adjection (cluster of figures), magic triplicity, set phrase